

Սահմանադրական բարեփոխումների առաջարկներ՝ հիմնված հասարակական կարծիքի և փորձագիտական ուսումնասիրությունների վրա

Բաժին	Արտահայտված կարծիքներ	Առաջարկներ
<p>Սահմանադրական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Իշխանությունների համար առաջնահերթությունը վստահության ճգնաժամը հաղթահարելու խնդիրն է, իսկ սահմանադրական փոփոխությունները ժամանակավրեպ են այնքանով, որքանով չկա ձևավորված հասարակական պահանջ: • Անվստահություն է առաջացնում Սահմանադրության փոփոխությունների գործընթացով զբաղվող Հանձնաժողովի կազմը: • Անհասկանալի է մնում Սահմանադրության փոփոխության պատճառները և իրական նպատակները, • Փորձագետների մի մասը բացասաբար է վերաբերվում այն փաստին, որ Հանձնաժողովի ստեղծումը նախաձեռնվել է նախագահի կողմից և անդամների մեծամասնությունը պետական պաշտոնյաներ են, • Փորձագետների մեծամասնությունը կարծում է, որ սահմանադրական բարեփոխումները չեն կարող հաղթահարել երկրի առաջ ծառայած խնդիրները կամ մասնակիորեն լուծել որոշ խնդիրներ, • Փորձագետների մեծամասնությունը գտնում է, որ առկա խնդրի լուծումը տեսնում են ռեժիմի, իշխող կարգերի և/կամ հասարակական իրավագիտակցության փոփոխման մեջ, • Փորձագետների ճնշող մեծամասնությունը հակված է այն կարծիքին, որ սահմանադրական բարեփոխումները չեն կարող լիարժեքորեն լուծել գործող սահմանադրության թույլ կողմերը, • Ըստ որոշ փորձագետների Սահմանադրական փոփոխությունները կարող են դրական արդյունք ունենալ հետևյալ խնդիրների լուծման գործում. • Իշխանությունների տարանջատման, հակակշռման, հավասարակշռման խնդիրները, • իշխանության իրավունքով սահմանափակման խնդիրները, • ընտրական ինստիտուտների նկատմամբ բացասական 	<ul style="list-style-type: none"> • Անհրաժեշտ է բարելավել ընտրական համակարգը, վերացնել քվեարկության արդյունքների նկատմամբ կասկած հարուցող հիմքերը, այդ թվում օրենսդրական անհարկի սահմանափակումները, մասնավորապես, ստորագրված ցուցակների հրապարակայնացման արգելքը: Ինչպես նաև խիստ կարևորվում է ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման պատասխանատու մարմնի՝ ԿԸՀ-ի նկատմամբ վստահության բարձրացումը, այլապես վերջին մի քանի համապետական ընտրություններից հետո, երբ հասարակությունը վերջինիս դիտում է որպես հիմնական ընտրակեղծարար, սահմանադրական բարեփոխումների հանրաքվեի անցկացումը լուրջ վտանգի տակ կարող է դրվել: • ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը պետք է մշակվի անկախ, անկողմնակալ մասնագիտական խմբերի կողմից, ովքեր որևէ բանով կաշկանդված չեն, մասնավորապես չունեն քաղաքական կաշկանդվածություն:

	<p>վերաբերմունքի և հավատի բացակայության խնդիրը,</p> <ul style="list-style-type: none"> • դատական իշխանության անկախության խնդիրը, • ընտրակեղծիքների վերացում/քչացում՝ պառլամենտական համակարգի ներդրման շնորհիվ, • իրավունքի գերակայության սկզբունքի ապահովման խնդիրը, • արտաքին և ներքին խնդիրներ, սկսած սոցիալ-տնտեսականից, վերջացրած քաղաքականով: • Փորձագետների մեծամասնությունը կարծում է, որ սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում կշահի նա, ով նախաձեռնել է սահմանադրական փոփոխությունները, այսինքն իշխանությունները, • Հանրային մասնակցության ապահովման հարցի վերաբերյալ որոշ փորձագետներ կարծիք են հայտնել, որ Սահմանադրությունը անհամեմատ ավելի բարդ փաստաթուղթ է, և դա ամեննին էլ հասարակության խելքի բանը չէ, այնինչ այլոք այն կարծիքին են, որ քաղաքացիական գիտակցությունը մեր հասարակության, ժողովրդի մեջ, ցավոք սրտի, չկա և այս պարագայում փորձագետները տեսնում են փորձագիտական հանրության մոբիլիզացիայի կարիք: 	
<p>Հայեցակարգի ընդհանուր բնույթի հարցերի շուրջ (Հ. Տիգրանյան)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Թեև Սահմանադրության հայեցակարգի նախագծում վեր են հանված ՀՀ-ում առկա գրեթե բոլոր հիմնախնդիրները, սակայն դրանց հնարավոր լուծումները խիստ անորոշ են: • Հայեցակարգի նախագծով ներկայացված են այն բոլոր թերությունները, որոնք բացահայտվել են գործող սահմանադրության կիրառության ընթացքում, սակայն սահմանադրության նախագծի տեքստի բացակայության պարագայում միանշանակ չենք կարող պնդել, որ բարեփոխումների արդյունքում դրանք կշտկվեն: • Սահմանադրության ամբողջական փոփոխությունը պարունակում է որոշ ռիսկեր, այդ թվում՝ պետական ապարատի աշխատանքի կազմալուծում, անկայունություն, ինչպես նաև մարդկային և նյութական միջոցների վատնում: 	<ul style="list-style-type: none"> • Հստակեցնել բարձրացված խնդիրների լուծման հնարավոր տարբերակները, որպես վերջնական կարգավորումներ: • Ճշգրտել և նվազագույնի հասցնել սահմանադրության փոփոխությամբ պայմանավորված ռիսկերը:
<p>Մարդու իրավունքներ (Տ.Մատինյա)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ամփոփելով փորձագետների պատասխանները «Իրավունքի գերակայություն» եզրույթի ներքո հարկավոր է հասկանալ. ա) իրավունքի առաջնայնությունը սոցիալական այլ կարգավորիչների նկատմամբ, բ) 	<ul style="list-style-type: none"> • Յուրաքանչյուր իրավունք ամրագրող հոդվածի երկրորդ մասում հստակ սահմանվեն տվյալ իրավունքի սահմանափակման համար նախատեսված իրավիճակները: • Սահմանափակումների ձևակերպումները պետք է լինեն

<p>ն)</p>	<p>օրենքի՝ որպես իրավունքի արտահայտման ձևի համապատասխանությունն իրավունքին, դրա բուն էությանը:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Փորձագետների մեծամասնությունը գտել է, որ Սահմանադրության մակարդակով իրավունքների անմիջական գործողությունն ապահովելու համար հավելյալ երաշխիքների ապահովման կենսական անհրաժեշտություն չկա, ներկայումս ամրագրված երաշխիքները բավարար են՝ դրանք կիրառելու ցանկություն և կամք ունենալու պարագայում: • Ի պատասխան հայեցակարգային այն պնդմանը, որ մարդու ազատությունները, իրավունքները չեն գործում և պետք է ապահովել դրանց անմիջական գործողությունը, փորձագետները հիմնականում համակարծիք էին այն առումով, որ ազատությունների և իրավունքների անմիջական ապահովումը հնարավոր է նաև գործող սահմանադրության պարագայում: • Ըստ փորձագետների հետևյալ գործոնները հանգեցնում են մարդու իրավունքների և ազատությունների անմիջապես չգործելուն. <ul style="list-style-type: none"> ➢ քաղաքացիական գիտակցության ցածր մակարդակը, ➢ քաղաքական իրականությունը, երբ մարդու իրավունքների պաշտպանությունը որպես արժեք առաջնային չէ, ➢ մշակույթային և քաղաքակրթական խնդիրներ, ➢ այն իրավիճակը, որ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունը լեգիտիմ չեն • Այն հարցին թե արդյոք ք փորձագետները գտնում են որ կա անհրաժեշտություն իրավունքների, ազատությունների և 	<p>միանշանակ և բացառապես սպառնիչ, առանց ենթատեքստերի՝ որպեսզի հնարավորություն չտա տարընթերցումների և ապահովի միատեսակ կիրառում:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Սահմանափակումներ ներառող նորմերի հիանալի օրինակ է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան», որով սահմանվում է իրավունքը, որը պաշտանում է պետությունը, ապա հաջորդիվ նշում թե, կոնկրետ որ դեպքերն են, որոնք չեն համարվում այդ իրավունքի խախտում¹: • Կյանքի իրավունքն ամրագրող հոդվածը համալրել բացառություն սահմանող հիմքերով, որոնց դեպքերում անձին կյանքից զրկելը չի համարվում է անիրավաչափ: • Հաշվի առվելով այն հանգամանքը, որ խոշտանգումների արգելումը բացարձակ իրավունք է և մտահոգվելով այն փաստով, որ ներկայումս ՄԻԵԴ կողմից Հայաստանի դեմ կայացված 106 որոշումների (որոնք ընդգրկում են վճիռներ, որոշումներ ընդունելիության կամ մասնակի ընդունելիության, որոշումներ անընդունելիության կամ մասնակի անընդունելիության մասին, որոշումներ գործը կոմունիկացնելու մասին, և այլն) շարքում խոշտանգումների արգելումն արգելող հոդվածի խախտմամբ գործերն ընդհանուր թվով գտնվում են ամենահաճախ խախտվող իրավունքների շարքում՝ արդար դատաքնության և անձի անձեռնմխելիության իրավունքներից հետո, առաջարկվում է սահմանադրական մակարդակում ամրագրել խոշտանգում եզրույթի ձևակերպումը: • Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի «ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձ իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ տեղեկացվում է» դրույթում «զրկված» բառը փոխարինել
-----------	---	---

¹ Օրինակ՝ «Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի» 2-րդ հոդված. «Յուրաքանչյուր մարդու կյանքի իրավունքը պահպանվում է օրենքով: Ոչ ոք չի կարող կանխամտածված կերպով զրկել կյանքից այլ կերպ, քան ի կատար ածելով մահավճիռը, որ կայացնում է դատարանը՝ կատարված հանցագործության համար, որի վերաբերյալ օրենքով նման պատիժ է նախատեսված:

Կյանքից զրկելը չի համարվում սույն հոդվածի խախտում, եթե այն ուժի գարծադրման հետևանք է, որը միանգամայն անհրաժեշտ է՝

ա) ցանկացած անձի անօրինական բռնությունից պաշտպանվելու համար.

բ) օրինական կալանավորում իրականացնելու կամ օրինական հիմունքներով ձերբակալված անձի փախուստը կանխելու համար.

գ) խռովությունը կամ ապստամբությունը օրենքին համապատասխան ճնշելու համար:

<p>պարտականությունների բովանդակային, կառուցվածքային և խմբագրական հստակեցումներ իրականացնել, կարծիքները կիսվեցին. փոքրամասնությունը պնդել է, որ անհրաժեշտություն կա, սակայն միանշանակ ընդգծելով, որ դրանք էական ազդեցություն չեն կարող ունենալ, այնինչ մեծամասնությունը պնդում է, որ նման անհրաժեշտություն չկա:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Փորձագետների մեծամասնությունը գտնում է, որ իրավունքների սահմանափակումները պետք է նախատեսվեն սահմանադրական մակարդակում • Որոշ փորձագետներ գտնում են սակայն, որ բոլոր իրավունքներն էլ պատշաճ կերպով ներկայացված են մարդու իրավունքներ բաժնում: • Կյանքի իրավունքի հետ կապված հարցվածների տեսակետները համընկնում են այն առումով, որ թեև մահապատիժը վերացվեց, սակայն դրանով չլուծվեց կյանքի իրավունքի ապահովման հարցը: • Ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված խոշտանգման ձևակերպումը չի համապատասխանում ՄԱԿ-ի խոշտանգումների կանխարգելման դրույթներին: • Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունքի, անձնական և ընտանեկան կյանքի նկատմամբ հարգանքի իրավունքի պաշտպանվածության հարցին անդրադառնալով՝ հարցվածները հիմնականում շեշտել են, որ կարևորը իրավական ձևակերպումը չէ, այլ գործող պրակտիկան: • Արդար դատաբնության առնչությամբ փորձագետները կարծում են, որ դատական համակարգը պետք է անկախ լինի ամբողջությամբ, ընդհանուր առմամբ լինի մրցակցային, որպեսզի ապահովի անմեղության կանխավարկածի և մրցակցության սկզբունքի իրացումը ամբողջ ծավալով: • Արդյունավետ իրավական պաշտպանության իրավունքի ապահովման հարցի հետ կապված կան որոշակի խնդիրներ կապված հանրային պաշտպանի ինստիտուտի, որակյալ փաստաբանական ծառայությունների և անձին ազատությունից զրկելու առաջին իսկ պահից պաշտպանի ծառայություններից օգտվելու հնարավորության 	<p>«զրկելիս» բառով: Այս ձևափոխումը հնարավորություն կտա նշված դրույթով ամրագրված երաշխիքը (Միբանդայի կանոնը) կիրառելի դարձնել անձին ազատությունից զրկելիս, այլ ոչ թե որոշակի ժամանակահատված հետո, որի ընթացքում, ինչպես վկայում է պրակտիկան, տեղի են ունենում անձի իրավունքների լուրջ միջամտություն:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք ունի անհապաղ կերպով իրավական պաշտպանություն ստանալու իրավունք: • Առաջնորդվելով Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10—րդ հոդվածի 2-րդ մասով, ազատ արտահայտվելու իրավունքի նախատեսմանը զուգահեռ սահմանադրորեն ամրագրել նաև սահմանափակումների շրջանակը. Այսպես. «Այդ ազատությունների իրականացումը, որը ծնում է պարտավորություններ և պատասխանատվություն, կարող է կապված լինել ձևականությունների, պայմանների, սահմանափակումների կամ տույժերի հետ, որոնք նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակության մեջ՝ ի շահ պետական անվտանգության, տարածքային ամբողջականության կամ հասարակական անդորրի, անկարգություններն ու հանցագործությունները կանխելու, այլ անձանց արժանապատվությունը կամ իրավունքները պաշտպանելու, խորհրդապահական բնույթի տեղեկության հրապարակումը կանխելու կամ արդարադատության հեղինակությունն ու անաչառությունը ապահովելու նպատակով»: • Սահմանադրական մակարդակում ամրագրել սեփականության իրավունքի սահմանափակման ձևերն ու հիմքերը: • Դատապարտյալներին տալ ընտրական իրավունք: • Սահմանադրորեն ամրագրել, որ պետությունն ամրագրում է պետական և պետական հավատարմագրում անցած մասնավոր կրթական հաստատությունների հավասարությունը: • Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ քաղաքական լարված իրավիճակներում լայնորեն սահմանափակվում է հենց տեղաշարժի իրավունքը, անհրաժեշտ է հստակորեն ամրագրել ազատ տեղաշարժի սահմանափակման հիմքերը և եղանակները:
--	---

	<p>առնչությամբ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի հարցի վերաբերյալ փորձագետների տեսակետները հիմնականում համընկնում են այն առումով, որ թեև սահմանադրությամբ հռչակված է, որ եկեղեցին անջատ է պետությունից, բայց իրականում այդպես չէ • Ազատ տեղաշարժի իրավունքի հետ կապված փորձագետները Մահմանադրության մակարդակում հիմնականում խնդիրներ չեն տեսնում, սակայն նշում են, որ քաղաքական լարված իրավիճակների ժամանակ որոշ սահմանափակումներ լինում են: • Բոլոր հարցվածներն էլ խնդիրներ են տեսել գույքից անարգել օգտվելու իրավունքի ապահովման հարցում, որոնք, կրկին, կառուցակարգերով են պայմանավորված: • Հարցվածները գրեթե միասնական են եղել այն կարծիքում, որ ընտրելու և ընտրվելու իրավունքի հետ կապված կան շատ խնդիրներ՝ և օրենսդրական, և գործնական: • Կրթության իրավունքի հետ կապված նշվել են ոլորտում առկա որոշ խնդիրներ՝ կապված կրթության հավասար պայմանների ապահովման և պետության անտեղի միջամտության վերացման հետ: • Փորձագետները խնդիրներ են տեսել ազատ տեղաշարժի իրավունքի հետ կապված, որոնք համակարգային բնույթ են կրում մարդու այլ իրավունքների համակարգում: 	
<p>Կառավարման համակարգ (Ա. Ղազարյան)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Կառավարման խորհրդարանական, թե նախագահական համակարգի մասին փորձագետների և բնակչության արտահայտած դիրքորոշումները միանշանակ չեն: Եթե փորձագետների մեծ մասը նշել է, որ խորհրդարանական եղանակը արդյունավետ է և դրան անցնելը ստեղծված իրավիճակում նպատակահարմար է և նույնիսկ անխուսափելի, հարցման ենթարկված բնակիչների մի ստվար հատված նախընտրությունը տալիս է նախագահական համակարգին: Սրանով հանդերձ տիրում է ընդհանուր կարծիք առ այն, որ նախկինում կիսանախագահական հռչակված կառավարման համակարգը վերածվել է նախագահական համակարգի, որտեղ նախագահը ունի գրեթե անսահմանափակ իշխանություն, քանի որ խորհրդարանը դադարել է հանդես գալ որպես հակակշիռ: Արդյունքում, ողջ իշխանությունը 	<ul style="list-style-type: none"> • Քաղաքական ճգնաժամը այն աստիճան է խորացել, որ հնարավոր չէ վերականգնել կիսանախագահական կառավարման համակարգի նույնիսկ նվազագույն ատրիբուտները: Այդ պատճառով առավել նպատակահարմար է փոխել կառավարման համակարգը, քան փորձել վերականգնել աղավաղված համակարգը: Խորհրդարանական կառավարման համակարգը ժողովրդավարության խթանիչ ուժ է: Այդ պատճառով անցումը խորհրդարանական կառավարման համակարգին նպատակահարմար է: • Սակայն այդ համակարգի գործելու համար անհրաժեշտ է ապահովել ընտրական ինստիտուտների լեգիտիմությունը, հակառակ դեպքում կրկին կձևավորվի քաղաքական մենիշխանություն՝ կառավարման այլ կենտրոնով: • Նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունները միևնույն օրն անցկացնելը ողջունելի չէ: Ցանկալի է, որ երկու

<p>կենտրոնացել է մեկ քաղաքական ուժի ձեռքում և այս առումով հարցման ենթարկվածների կարծիքը համընկնում է հայեցակարգում արտահայտված այն մտահոգության հետ, որ ստեղծվել է քաղաքական մենիշխանություն, որտեղ Նախագահի, խորհրդարանի և կառավարության ինստիտուտները միատեղվել են: Փորձագետները դրա պատճառը տեսնում են ընտրական համակարգի թերությունների մեջ: Մենք ստեղծված իրավիճակի պատճառը տեսնում ենք քաղաքական մարմինների կողմից ընտրությունների բնականոն գործընթացին անիրավաչափորեն միջամտելու մեջ, որի արդյունքում ընտրական ինստիտուտները կորցրեցին իրենց լեգիտիմությունը և որի արդյունքում էլ խաթարվեց քաղաքական հավասարակաշռությունը խորհրդարանում իր ողջ հետևանքներով:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ստեղծված իրավիճակում հայեցակարգով առաջարկվում է փոխել կառավարման համակարգը և անցում կատարել խորհրդարանական կառավարման համակարգին: Փորձագետների մեծ մասը ընդունում է այս գաղափարը: Նրանք գտնում են, որ խորհրդարանական կառավարման համակարգը կբացառի քաղաքական մենիշխանությունը, քանի որ կառավարման բևեռը նախագահական ինստիտուտից կտեղափոխվի խորհրդարան, որը մի կողմից կընտրի քաղաքական գործընթացների հետ առնչություն չունեցող երկրի նախագահի, իսկ մյուս կողմից կվերահսկի վարչապետին՝ իր կառավարության հետ միասին: Ամեն ինչ, փաստորեն, կախված կլինի նրանից, թե որքան հավասարակշռված ներկայացուցչական կազմ կունենա խորհրդարանը, քանի որ միայն այդ դեպքում խորհրդարանը կկարողանա վերահսկել քաղաքական մեծամասնությանը, որի առջև պատասխանատու է կառավարության ղեկավարը իր կարիքներով: Այս իմաստով շատ կարևոր է կուսակցությունների խոշորացման հայեցակարգային գաղափարը, որին կարող է նպաստել խորհրդարանի դերի բարձրացումը, ինչպես նաև օրենսդրական որոշ մեխանիզմների վերանայումը (կուսակցությունների խոշորացումը իր հերթին նույնպես կնպաստի խորհրդարանի դերի բարձրացմանը): 	<p>առաջնային մանդատով ընտրությունները հաջորդեն մեկը մյուսին, քանի որ միաժամանակ կամ չափազանց մոտ ժամանակահատվածներում երկու ընտրությունների անցկացնելիս դրանց արդյունքները առավելապես կհամընկնեն:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Որպեսզի ապահովվի օրենսդիր մարմնի հսկողական դերը, ժամանակավոր կամ մշտական հանձնաժողովների վերահսկողական գործընթացներում պետք է ապահովել պառլամենտական փոքրամասնությունների ներկայությունը, ովքեր պետք է ունենան իրավունք, որպեսզի իրենց փոքրամասնության պահանջի հիմա վրա ստեղծվեն հետաքննչական, փաստահավաք հանձնաժողովներ: • Օրենքը պետք է սահմանի պատասխանատվություն իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց կողմից նման հանձնաժողովների պահանջը չկատարելու համար այդ թվում կեղծ ցուցմունքներ, տվյալներ ներկայացնելու, հանձնաժողովին ապակողմնորոշելու և այլ անիրավաչափ գործողությունների համար: • Անհրաժեշտ է սահմանել հնարավորինս նեղ շրջանակի հարցեր, որոնք կարող են դրվել հանրաքվեի, քանի որ հանրաքվեի ինստիտուտի չափից ավելի լայն օգտագործումը կարող է թուլացնել Ազգային ժողովի դերը՝ հատկապես պառլամենտարիստական համակարգում: • Պառլամենտարիստական համակարգում պառլամենտի կողմից կառավարության վերահսկման համար անհրաժեշտ է ստեղծել հատուկ մասնագիտացված կոմիտե կամ մարմին, որը կլինի միջանկյալ մարմին պառլամենտի և կառավարության միջև, որը կունենա իր կանոնակարգը (սահմանված օրենքով), որում մանրամասնորեն սահմանված կլինեն վերահսկողության ընթացակարգերը, • Կարծում ենք, որ պառլամենտարիստական համակարգում նախագահը կունենա խորհրդարանի կողմից ընդունված օրենքները հաստատելու լիազորությունը: Եթե այդպես է, նա պետք է ունենա նաև օրենսդրական վետոյի իրավունք, որը չի կարող վերացվել խորհրդարանական մեծամասնության կողմից, ինչպես նաև օրենսդրության սահմանադրականության հարցով դատարան դիմելու իրավունք: Այս վերջին լիազորությունը կարող է փոխարինել վետոյի իրավունքի լիազորությամբ, որը նախագահի կողմից կարող է առավել
--	---

	<ul style="list-style-type: none"> • Վերը նշվածով հանդերձ, փորձագետները գրեթե միահամուռ են այն հարցում, որ ցանկացած կիսանախագահական համակարգ ի վերջո տանում է նախագահական մենիշխանության, քանի որ անխուսափելի է մշտական կոնֆլիկտը երկու առաջնային մանդատով օժտված բևեռների՝ նախագահի և խորհրդարանի միջև, որոնցից յուրաքանչյուրը ձգտում է դառնալ դոմինանտ մյուսի նկատմամբ և կոնֆլիկտը բացակայում է միայն այն ժամանակ, երբ նախագահը խորհրդարանում ստանում է մեծամասնություն, որն էլ, սակայն, աստիճանաբար վերաճում է նախագահական և նույնիսկ գերնախագահական համակարգի: Հատկապես այս առումով խոցելի են ժողովրդավարական ավանդույթներ չունեցող երկրները, որոնց թվում է Հայաստանը: 	<p>նախընտրելի լինել:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Նախագահին պետք է նաև տրվեն որոշ ավանդական լիազորություններ գործադիր ոլորտում, օրինակ, ներում, համաներում հայտարարելու, դեսպաններ նշանակելու, միջազգային համաձայնագրեր հաստատելու լիազորություններ, և այլն: Այդպիսով, նախագահը կկարողանա հետևել Սահմանադրության պահպանմանը, արդյունավետ կերպով կիրառել հակակշռող ու զսպող լիազորություններ և անհրաժեշտության դեպքում հանդես գալ ժողովրդի անունից (այդ թվում նաև փոքրամասնության) որպես արբիտր: Այս իմաստով չափազանց կարևոր է, ինչպես առաջարկվում է հայեցակարգում, որպեսզի նախագահը լինի անկուսակցական: • Որպեսզի նախագահը կարողանա իրականացնել «ժողովրդական արբիտրի» իր դերը, նրան, այնուամենայնիվ, պետք է տրվի նաև քաղաքական որոշ գործընթացներին մասնակցելու հնարավորություն՝ ի հավելումս վերը նշվածի: Օրինակ, նա պետք է հնարավորություն ունենա հաստատել ԱԽ-ի կազմը, Գլխավոր դատախազի և այլ պաշտոնյաների նշանակումը խորհրդարանի կողմից: • Նախագահի լիազորությունների դադարեցման (իմփիչմենտի) հարցը պետք է լուծվի հանրաքվեի միջոցով:
<p>Ընտրական իրավունքը և ընտրական համակարգ (Տ.Մատինյան)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Գրեթե բոլոր հարցվողները² դրական են համարել սովյալ ժամանակահատվածում բացարձակ համամասնական ընտրակարգին անցնելու հայեցակարգային առաջարկը, որպես հիմնավորում բերելով հետևյալ փաստարկները. <ul style="list-style-type: none"> ➢ Դա քայլ է հանդիսանում քաղաքականությունն ապաքաղաքականացումից զերծ պահելու կամ դա նվազեցնելու ուղղությամբ: ➢ Դա հնարավորություն է ստեղծում նվազեցնել մեծահարուստների (օլիգարխիայի) մուտքը ԱԺ: ➢ Մեծացնում է ընտրված պատգամավորների պատասխանատվության աստիճանը ընտրողների առջև: ➢ Համամասնական ընտրակարգով ընտրությունների 	<ul style="list-style-type: none"> • Պահպանել ներկայիս խառը ընտրական համակարգը, միաժամանակ օրենսդրորեն և պրակտիկայում նպաստել կուսակցությունների հզորացմանը (օրինակ որպես տեղական ժողովրդավարության օղակ առաջարկվում է ՏԻՄ ընտրություններն իրականացնել բացառապես կուսակցական ցուցակներով, որը կբարձրացնի հետաքրքրությունն ու կարևորումն այս օղակի հանդեպ, մինչև ժամանակ որպես մոդելային օրինակ կկիրառվի տեղերում՝ վերջինիս արդյունավետությունն ու թերությունները բացահայտելու նպատակով): • Դատապարտյալներին տալ ընտրական իրավունք:

² Այս հարցին պատասխանել են սահմանադրական հանձնաժողովի անդամները և ընդդիմադիր կուսակցություններից համամասնական կարգով ընտրված պատգամավորներ

	<p>կազմակերպման դեպքում նվազում է կոռուպցիայի, ընտրակաշառք բաժանելու և նմանատիպ այլ խնդիրների հավանականությունը:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Համամասնական ընտրություններն ավելի ժողովրդավարական են և միտված են արտացոլելու ժողովրդի իրական կամքը, քան մեծամասնական ընտրությունները: ➤ Համամասնական ընտրակարգով ԱԺ անցած պատգամավորների գործունեությունն ավելի արդյունավետ է, քան մեծամասնականով անցածներինը: <ul style="list-style-type: none"> • Սույն հարցի շուրջ հարցված միակ մեծամասնական կարգով ընտրված պատգամավորը դեմ է արտահայտվել համամասնական ընտրակարգին անցնելու գաղափարին, հակափաստարկելով, որ. <ul style="list-style-type: none"> ➤ ԱԺ-ն իրականացնում է օրենսդիր ֆունկցիա, որը պրոֆեսիոնալ աշխատանք է և կուսակցական ու քաղաքական շահերը չեն, որ պետք է դասվեն առավել, ➤ Ինչ վերաբերում է օլիգարխների մուտքին ԱԺ, ապա հարկ է նշել, որ մեծամասնականի վերացման դեպքում և ոչ մի խոչընդոտ չկա, որպեսզի այդ անձինք ներգրավվելով կուսակցական ցուցակներում ստանձնեն ԱԺ մանդատներ: Եվ այսօր էլ ԱԺ կուսակցական ցուցակներում քիչ չեն մեծահարուսները: ➤ Պատգամավորների հաշվետվողականության բարձր է, երբ նրանք անձնապես են կրում այդ պատասխանատվության բեռը, • Բարեփոխված ընտրական համակարգին անցնելու հայեցակարգային առաջարկի առնչությամբ փորձագետների մի մասը բարձրաձայնում է այնպիսի խնդիրներ ինչպիսիք են. <ul style="list-style-type: none"> ➤ ընտրական հանձնաժողովի սահմանադրական կարգավիճակ, ֆինանսական անկախություն, անձնավորված պատասխանատվություն, 	
--	---	--

	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Էլեկտրոնային մեխանիզմով քվեարկելու հնարավորություն, ➢ ստորագրված ցուցակների հրապարակում, ➢ բոլոր ընտրատեղամասերում ընտրությունների անմիջական հեռարձակման ապահովում, ➢ մշակութային փոփոխությունների իրականացում- իրավագիտակցության փոփոխություն, պահանջատեր քաղաքացիների սերնդի ձևավորում: <ul style="list-style-type: none"> • Գրեթե բոլոր հարցվողները նշել են, որ ռեյտինգային քվեարկության իրականացմամբ կբարձրացվի կուսակցությունների ներսում ժողովրդավարության աստիճանը: • Համամասնական ցուցակներից նախընտրած թեկնածուին ընտրելու հետ կապված փորձագետները արտահայտել են մտավախություն, որ արդյունքում հնարավոր է լինեն ընտրատարածքներ, որտեղից չլինեն ընտրված պատգամավորներ, և այնպիսի ընտրատարածքներ, որտեղից ընտրվեն մի քանի պատգամավորներ: • Ազատագրվածներին ընտրական իրավունքի շնորհման առնչությամբ հարցվողները նշել են, որ եթե լինի վստահություն ընտրական գործընթացների հանդեպ, ուստի պետք է, որ ազատագրվածները, ինչպես մյուս ՀՀ քաղաքացիները, ունենան ընտրելու իրավունք: • Ինչ վերաբերում է ժամկետային զինծառայողներին, ապա փորձագետների կողմից ստացվել է կարծիք, համաձայն որի՝ անհրաժեշտ է ժամանակավորապես դադարեցնել նրանց ընտրելու իրավունքը, քանի որ հակառակ դեպքում տեղ է տրվում ընտրակեղծիքների: 	
Դատական համակարգ (Ա. Ղազարյան)	<ul style="list-style-type: none"> • Դատական համակարգը փոփոխելու անհրաժեշտության մասին կարծիքները միանշանակ չեն: Թեև բոլոր փորձագետները նշել են դատական համակարգի անկախության բացակայությունը որպես հիմնական թերություն, հարցման ենթարկված քաղաքացիների միայն մի մասն է այդպես կարծում, իսկ կեսից ավելին կարծում է, որ դատարանները կայացնում են արդարացի որոշումներ: Դրանով հանդերձ, գրեթե բոլոր հարցվածները միահամուռ 	<ul style="list-style-type: none"> • Անհրաժեշտ է մեծացնել ԱԽ լիազորությունների շրջանակը ի հաշիվ ԴՆԽ-ի գործառույթների: ԱԽ-ն պետք է դառնա քաղաքականություն մշակող մարմին (policy maker) և այս առումով անհրաժեշտ է նրա լիազորությունները պետք է լինեն ավելին, քան միայն կարգապահական վարույթներ հարուցելու և դատավորների նշանակման ու առաջխաղացման լիազորություններն են: • ԱԽ-ին պետք է հանձնել հատկապես ԴՆԽ-ի այն

	<p>են, որ դատական իշխանությունը բավարար հակակշիռ չի ստեղծում հանդիսանում իշխանության մյուս ճյուղերի նկատմամբ, որը, սակայն, պայմանավորված է ոչ թե դատական համակարգի կառուցվածքային թերությամբ, այլ կառավարման համակարգի թերությամբ՝ քաղաքական կամքի բացակայությամբ և քաղաքական մենիշխանությամբ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Նկատելի ուշադրության կենտրոնում է հայտնվել Արդարադատության խորհուրդը: Շատ փորձագետներ հենց այս մարմնի մեջ են տեսնում դատական համակարգի անկախության երաշխավորի պոտենցիալը՝ պայմանով, որ վերանայվի այս մարմնի ձևավորման կարգը և դրա լիազորությունների շրջանակը: Առաջարկվել են ԱԽ-ի ձևավորման տարբեր մոդելներ՝ այդ թվում նաև այնպիսի մոդելներ, որոնք համապատասխանում են խորհրդարանական կառավարման մոդելին: • Հարցվողների մեծ մասը բացասաբար է արտահայտվել երկաստիճան դատական համակարգի անցնելու հայեցակարգային առաջարկի նկատմամբ՝ գտնելով, որ դրա համար օբյեկտիվ անհրաժեշտություն չկա: Մեծամասամբ բացասական կարծիք է հնչել նաև երդվյալ ստենակալների ինստիտուտի կիրառման առումով: 	<p>լիազորությունները, որոնցով վերջինս մշակում է դատական քաղաքականություն, օրինակ, դատական գործավարության, վարչարարության, կադրերի կառավարման կանոններ սահմանելու ԴՆԽ-ի լիազորությունները ներառյալ նաև բյուջետային քաղաքականություն վարելու լիազորությունը:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Որպեսզի վերը նշված լիազորությունները հնարավոր լինի իրականացնել, ԱԽ-ն պետք է դառնա մշտական հիմունքներով գործող մարմին: Այսպիսով, դաշտում կմնան երկու հիմնական մարմիններ՝ Արդարադատության խորհուրդը որպես քաղաքականություն մշակող մարմին և Դատական դեպարտամենտը որպես քաղաքականությունը իրականացնող: • Դատական համակարգին պետք է տրվի ինքնուրույն կերպով օրենսդրական նախաձեռնությամբ հանդես գալու իրավունք և այդ գործառույթը, անկասկած, պետք է տրվի ԱԽ-ին: • Անկախ այն հանգամանքից, թե ԱԽ կազմավորման ինչ մոդել կընտրվի, պետք է պահպանվի հիմնական սկզբունքը. ԱԽ կազմի առնվազն կեսից ավելին պետք է լինեն դատավորներ, ովքեր պետք է ընտրվեն «իրենց ներսից»՝ դատավորներից կողմից: • Ներկա իրավակարգավորումը, համաձայն որի դատավորների թեկնածուների ցուցակը և դատավորների առաջխաղացման ցուցակը հաստատում է ՀՀ Նախագահը, նպատակահարմար է կիրառել խորհրդարանական կառավարման համակարգում, որտեղ նախագահը կունենա սահմանափակ լիազորություններ: • Կամ պետք է անցնել երկաստիճան դատական համակարգի, որը կնպաստի դատական ռեսուրսների (այդ թվում նաև քաղաքացիների ռեսուրսների) զգալի տնտեսման, կամ պահպանել եռաստիճան դատական համակարգը՝ պայմանով, որպեսզի դատական քննությունը ավարտվի վերաքննիչ դատարանում, իսկ Վճռաբեկ տիբրոյթը իրավամբ կմնա որպես գործի վերանայման, այլ ոչ թե բողոքարկման տիբրոյթ: • Անհրաժեշտ է Վճռաբեկ դատարանը վերանվանել «Գերագույն դատարան»՝ հաշվի առնելով Մահմանադրության 92-րդ հոդվածի ուժով այս դատարանի գործառույթները և 2005 թվականից ի վեր այս դատարանի գործունեությունը: • Գտնում ենք, որ երդվյալ ստենակալների ինստիտուտի կիրառման համար չկա արդարադատության ընդհանուր շահից բխող օբյեկտիվ անհրաժեշտություն և իրական հասարակական
--	---	--

		պահանջ:
Հանրաքվեի սահմանադրական երաշխիքները (Հ.Տիգրանյան)	<ul style="list-style-type: none"> • Մասնագետների գնահատմամբ, հանրաքվեն միանշանակ ընկալվում է որպես ժողովրդավարական կարևորագույն գործիք, որը, ցավոք, Հայաստանում կիրառվում է միայն Մահմանադրության փոփոխությունների ժամանակ: Մինչդեռ քաղաքացիները այնքալ էլ չեն կարևորում հանրաքվեի նշանակությունը և դրան մասնակցելը համարում են անիմաստ գործ: • Հանրաքվեի դրվող հարցերի շրջանակը հստակեցված չէ, ինչը հանրաքվե նախաձեռնելու՝ իշխանությունների հայեցողական լիազորության չարաշահման պատճառ կարող է դառնալ: • Հանրաքվեի նախաձեռնություններում ժողովրդի դերը պասիվ է, քանի որ վերջինս իրեն պահանջատեր չի զգում: 	<ul style="list-style-type: none"> • Անհրաժեշտ է բարձրացնել հանրաքվեի և պետիցիաների հանդեպ ժողովրդի վստահությունը: • Մշակել հստակ մեխանիզմներ՝ հանրաքվեի կազմակերպման և անցկացման գործընթացը թափանցիկ դարձնելու համար: • Կատարելագործել ընտրությունների իրականացման մեխանիզմները, բարձրացնել ընտրությունների արդյունքների վստահելիության և ճշգրտության աստիճանը • Հանրությանը տալ հանրաքվեի նախաձեռնությամբ հանդես գալու իրավունք • Հստակեցնել այն հարցերի շրջանակը, որոնց սահմաններում հանրությունը կարող է հանդես գալ հանրաքվե իրականացնելու նախաձեռնությամբ:
Տեղական ինքնակառավարման սահմանադրաիրավական բարեփոխումների հայեցակարգային հիմնադրույթները (Հ.Տիգրանյան)	<ul style="list-style-type: none"> • Տեղական ինքնակառավարման համակարգում կան բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք սահմանադրության հայեցակարգը լիարժեքորեն չեն արտացոլում: Այդ խնդիրները վերաբերում են ոչ միայն ժողովրդավարությանը, այլև կառավարման ժողովրդավարությանը: Հայեցակարգը չի տալիս լուծման հնարավոր ուղիներ, բացի միջհամայնքային միավորումներ ձևավորելուց և ավագանու դերի բարձացումից: • Տեղական ինքնակառավարման ամենամեծ խնդիրներից է համայնքային բյուջի ձևավորումը և ֆինանսները չտնօրինելը: • ՏԻՄ-երը բավականաչափ ազատ և ինքնուրույն չեն կենտրոնական իշխանությունից: • Համայնքի ղեկավարն ունի վճռորոշ ազդեցություն ավագանու որոշումների վրա, ուստի և ավագանին չունի բավականաչափ ազատություն: • Մասնակցային կառավարման մակարդակը տեղերում շատ ցածր է, ինչը պայմանավորված է նաև ավագանու նիստին մասնակցելու իրավունքից համայնքի բնակիչների անտեղյակությամբ: 	<ul style="list-style-type: none"> • Ապահովել ՏԻՄ-երի իրական անկախությունը և ինքնուրույնությունը: • Սահմանել ՏԻՄ-երի բյուջեի ձևավորման և օգտագործման առավել օպտիմալ կարգ: • Ապահովել մասնակցային կառավարումը ՏԻՄ-երում: • Բարձրացնել ավագանու դերը համայնքային նշանակության հարցերը լուծելիս: